

καὶ μὲ τοὺς γωνιαίους κίονας τοῦ τετραστύλου προπύλου. Ἐκ τῶν δεδομένων τούτων προκύπτει ὅτι ὁ πρόναος καὶ τὸ ἄδυτον εἶχον ἐσωτερικὰς διαστάσεις 2.50×4.60 μ., ὁ δὲ κυρίως σηκὸς 5×4.60 μ., δηλαδή τὸ βάθος τοῦ σηκοῦ ὑπελογίσθη ἴσον πρὸς τὸ ἄθροισμα τοῦ βάθους τοῦ προνάου καὶ τοῦ ἁδύτου, τοῦ τελευταίου τούτου προβάλλοντος πρὸς βορρᾶν συμμετρικῶς ὡς πρὸς τὸ προέχον ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τετράστυλον πρόπυλον.

β'. ΤΟ ΠΡΟΠΥΛΟΝ

Πίν. 2 Γ5 - Γ8

Κατὰ τὴν νέαν οἰκοδομικὴν φάσιν τὴν παλαιότεραν πρόστασιν τῆς νοτίας πλευρᾶς διεδέχθη τετράστυλον πρόπυλον, ἔχον πλάτος κατὰ τὴν σφριζομένην εὐθυ-

Εἰκ. 84. Ὁ ἑλληνιστικὸς ναὸς εἰσχωρῶν ἀπὸ Βορρᾶ εἰς τὴν ἱερὰν οἰκίαν. (Ἀποψις ἀπὸ Βορρᾶ.)

τηρίαν 7.10 μ., μῆκος 5.18 μ.¹, ἀπέχον δὲ συμμετρικῶς ἀπὸ τῶν ἐκατέρωθεν γωνιῶν τοῦ ἑλληνιστικοῦ περιβόλου (εἰκ. 66). Τὴν μεταγενεστέραν κατασκευὴν τοῦ προπύλου μαρτυρεῖ τὸ μέγα πλάτος τῆς θεμελιώσεως τῆς κρηπίδος ($1.70 - 1.85$ μ. πίν. 2 Γ5 - Γ8 καὶ 3 Γ5 - Γ6), ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ μικρὸν πάχος τοῦ περιβόλου καὶ τῶν παραστάδων τῆς παλαιᾶς προστάσεως (0.60 μ.), μετὰ τῶν ὁποίων συνδέεται ἀνοργάνως. Προσέτι ἡ θεμελιώσις τοῦ προπύλου εἰσχωρεῖ βαθύτερον, ὁλόκληρος δὲ ἡ κρηπίς μέχρι τῆς ὑποθεμελιώσεως παραμένει ἀσύνδετος πρὸς τὰς παραστάδας τῆς παλαιότερας προστάσεως, ὡς ξένον σῶμα (εἰκ. 85). Ἐπὶ πλέον τὸ μεταξὺ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου καὶ τῆς κρηπίδος τοῦ προπύλου ὀρθογώνιον κενόν, διαστάσεων

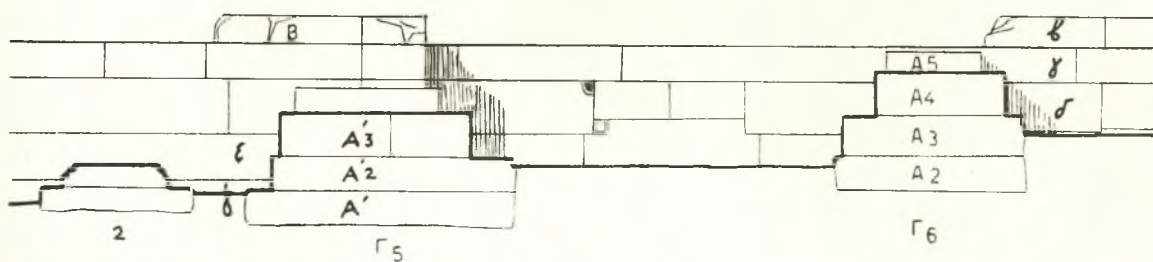
¹ Τὸ πλάτος τῆς κρηπίδος τοῦ 7.10 μ. εἶναι τὸ αὐτὸ $M = 1.70$ μ. ἥτοι διαστάσεις τοῦ προπύλου $3 \times 4 M$.
μὲ τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ. Ὑπόκειται καὶ ἐδῶ ὁ ἐμβάτης

0.65 × 0.80 μ., δὲν θὰ εἶχε λόγον ὑπάρξεως, ἐὰν ὄντως τὸ πρόπυλον ᾗτο σύγχρονον¹. Ὡσαύτως αἱ στρώσεις τοῦ βαθμιδωτοῦ κρηπιδώματος τούτου δὲν εὐρίσκονται εἰς ἀντιστοιχίαν πρὸς τοὺς δόμους τῆς κρηπίδος τοῦ οἰκοδομήματος, ἡ δὲ εὐθυντηρία Α3

Εἰκ. 85. Τὸ πρόπυλον ἐξ ἀνατολῶν.

εὐρίσκεται ὑψηλότερον, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸ μέσον τοῦ δροατοῦ δόμου δ (πίν. 3 Α-Α' Γ5-Γ6, εἰκ. 86)². Τέλος ἡ διάφορος τεχνικὴ τῆς δομῆς, ὅπως οἱ μικροὶ τριγωνικοὶ ἀγκῶνες, αἱ μικραὶ αὐλακες συνδέσεως (μήκ. 0.18 μ., εἰκ. 29γ), ἡ πλατυτέρα περιτέ-

Εἰκ. 86. Τομὴ προπύλου.

νεια, κοσμουμένη μετὰ τὴν κατὰ μέτρα περίτεχνον γραμμωτὴν χάραξιν, ὁμοίαν πρὸς τὴν περιτένειαν τοῦ ναοῦ Θ (εἰκ. 87), ἐπιβεβαιοῦν τὴν μεταγενεστέραν προσθήκην τοῦ προπύλου³.

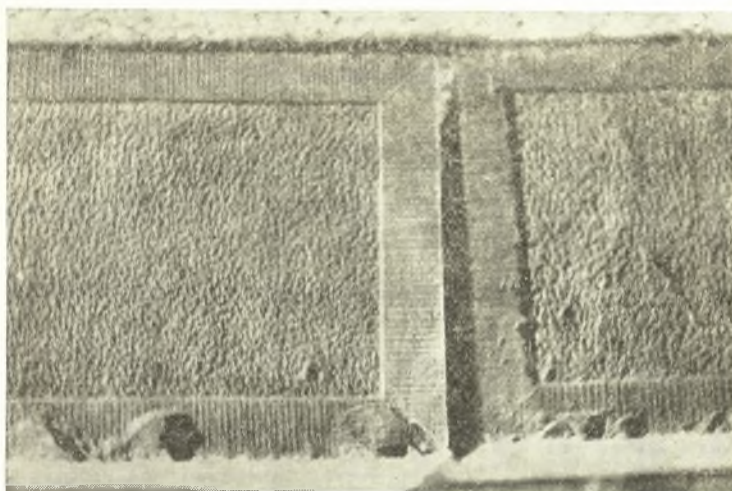
1 Ἡ ἐκατέρωθεν τῶν ναῶν Α, Θ καὶ Ζ προεξοχή τῆς κρηπίδος τῆς προστάσεως δὲν παρουσιάζει τὴν ἀνωμαλίαν τοῦ ὀρθογωνίου ἀρχιτεκτονικοῦ κενοῦ τοῦ προπύλου.

2 Ἡ ἐπὶ ὑψηλοτέρου δαπέδου κατασκευὴ τῆς εὐθυντηρίας τῆς βαθμιδωτῆς κρηπίδος τοῦ προπύλου ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὰς πρὸ τοῦ οἰκοδομήματος σχη-

ματισθείσας ἐπιχώσεις. Ἐνεκα τούτου ἐθεωρήσαμεν καὶ τὸ βάθρον 1 οὐχὶ παλαιότερον τοῦ προπύλου, πιθανώτατα δὲ πολὺ μεταγενέστερον, ἐνῶ τὸ βάθρον 2 εἶναι περίπου σύγχρονον ἢ καὶ παλαιότερον ἐκείνου.

3 Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐπεξεργασίας τῆς περιτενείας εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Δήλου IG II 2², (I), 1670, στ. 18, ὀνομάζεται κατὰμῆτος, ἐ] / γριβεῖ κατὰμῆτα (= κατὰ-

Ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς τῆς κρηπίδος τούτου μαρτυρεῖ ἐπίσης τὴν πρὸς Δ. ἰδίᾳ κατωφέρειαν τοῦ ἐδάφους, διότι ἐνῶ ὁ δόμος τῆς δεξιᾶς (ἀνατολικῆς) πλευρᾶς (εἰκ. 86 Α3), ὕψους 0.42-0.43 μ., ἀποτελεῖ τὴν εὐθυνητήριαν ταύτης, ὡν ὁρατὸς κατὰ τὴν ἀνωτέραν ἐπιφάνειαν, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸ μέσον περίπου τοῦ δόμου δ, κατὰ τὴν δυτικὴν πλευράν, ὁ αὐτὸς δόμος εἶναι ἐλεύθερος, ἐν μέρει δὲ καὶ ὁ ὑπ' αὐτὸν δόμος Α'2, ἰσοῦψης πρὸς τὸ βάθρον 2 (ἀνωτ. σ. 74 - 76). Ὅθεν εἰς μὲν τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τὸ ὁρατὸν τμήμα τῆς κρηπίδος ἀπετέλουν οἱ δόμοι Α4 καὶ Α5, εἰς δὲ τὴν δυτικὴν ὁ δόμος Α'3, ἐν μέρει δὲ καὶ ὁ Α'2. Τῆς κρηπίδος διατηρεῖται πλήρως ἡ στρώσις Α3 - Α'3, ἀποτελοῦσα τὴν εὐθυνητήριαν, ἐφ' ἧς ἔβαινεν ἡ ὑπεράνω βαθμιδωτὴ κρηπίς. Εἶναι

Εἰκ. 87. Λεπτομέρεια βαθμίδος τοῦ προνάου τοῦ ναοῦ Θ μετὰ τὴν κατὰ μέτρα ἐγγράφειν.

κατεσκευασμένη ἐξ ὀρθογωνίων λίθων, διαστάσεων $1.40 - 1.60 \times 0.70 - 0.90$ μ., τοποθετημένων ἐναλλὰξ οὕτως, ὥστε εἰς τὸ μῆκος τοῦ ἐνὸς δόμου (1.40 - 1.60 μ.) νὰ ἀντιστοιχοῦν δύο κατὰ πλάτος τοποθετημένοι λίθοι. Τῆς πρώτης ὁρατῆς στρώσεως (Α4), ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου τῆς κρηπίδος κατεσκευασμένης, διατηρεῖται ἡ ἀνατολικὴ πλευρά, εἰς δὲ λίθος ἐπὶ τῆς δυτικῆς, πλησίον τῆς παραστάδος τῆς προστάσεως, ὕψ. 0.25 μ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια φέρει αὐλάκας συνδέσεως (εἰκ. 29γ) καὶ τετραγωνικὸν τόρμον γομφώσεως 4×4 ἐκ., βάθους δὲ 4-4,5 ἐκ. Ἡ ὁρατὴ κάθετος πλευρά, εἰσέχουσα ὡς πρὸς τὸν δόμον Α3 κατὰ 0.08 μ., εἶναι ἐπιμελέστερον λαξευμένη. Ἐπ' αὐτῆς καὶ 0.205 μ. ἐσωτερικῶς τῆς

μῖττα ἢ κατὰ μέτρα, πρβλ. καὶ LIDDELL-SCOTT, ἐν λ. καὶ H. LATTERMANN, Griechische Bauinschriften, 1908, σ. 61). Ἡ τεχνικὴ αὕτη, τυχαίως γενομένη εἰς τὸ οἰκοδόμημα Ε' τῶν χρόνων τοῦ Πύργου (ἀνωτ.σ. 57), ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὸν ναῖσκον Ζ, βραδύτερον δὲ εἰς τὸ πρόπυλον καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸν ναῖσκον Θ (εἰκ. 87) συστηματικώτερον. Ἐδῶ αἱ παράλληλοι γραμμώσεις ἀπέβησαν αὐστηρῶς παράλληλοι καὶ βαθεῖαι. Μετὰ τὸ πλάγιον φῶς τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων αἱ δημιουργοῦνται φωτοσκιάσεις ἐπὶ τῆς περιτενείας καὶ τοῦ στικτοῦ ἀπέρ-γου προσοδίδουν εὐχάριστον διακοσμητικότητα εἰς τὴν

ἐπιφάνειαν τοῦ λίθου, τονίζουσαι τὰς ὀριζοντίους ἀκμὰς τῶν βαθμίδων τῆς κρηπίδος. Ἀπόπειραν τοιαύτης διακοσμώσεως ἀποτελοῦν αἱ γραμμαὶ εἰς τὰς ἀκμὰς τῶν λίθων εἰς τὸν ναὸν Β3 Καλυδῶνος, E. DYGGVE, Das Laphrion, σ. 31, εἰκ. 23, 31 καὶ πίν. XXVIII, καὶ εἰς τὸν μέγαν ἀναλημματικὸν τοῖχον τοῦ Ἱεροῦ. Ὁμοίᾳ πρὸς τὴν κατὰ μέτρα ἐγγράφειν τοῦ ναῖσκου Θ τῆς Δωδώνης ἀπαντᾷ εἰς ἐνεπίγραφον πλάκα ἐν Θέρμῳ τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰ., Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ, ΑΔ 1, 1915, σ. 49(21), IG IX, 1, 76.

ἀκμῆς βαίνει ὁ πρῶτος ἀναβαθμὸς (Α5), τοῦ ὁποῖου, ὥς ἐλέχθη, σφάζεται μόνον εἰς λίθος παρὰ τὴν δεξιὰν παρασιτάδα (εἰκ. 85-86) ὕψους 0.195 μ., πεποιημένος ἐκ καλῆς ποιότητος λευκοῦ ἀσβεστολίθου, ὥς καὶ ὁ τοιχοβάτης τοῦ ἐλληνιστικοῦ περιβόλου. Πέριξ τῶν ἀκμῶν περιτένεια, πλάτ. 0.03 μ., μὲ τὴν γνωστὴν κατὰ *μίττα* χάραξιν κτενίου, ὁμοίαν πρὸς τὴν χάραξιν τοῦ ναῖσκου Θ, περιβάλλει ἐλαφρῶς ἐξέχον ἄπεργον μὲ στικτὴν διακόσμησιν ὁδοντωτῆς σφύρας καὶ μικρὸν τριγωνικὸν ἀγκῶνα, διαστάσεων 8.5×7.5 ἐκ.¹

Ἐπὶ τῆς καθέτου πλευρᾶς, τῆς γειτονευούσης πρὸς τὸν παρακείμενον ἐλλείποντα δόμον, ὑπάρχει πλατεῖα ἀναθύρωσις, ἐπὶ δὲ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τὸ ἥμισυ αὐλακος συνδέσεως, μήκους 0.088 μ.

Τὸ ὑπολειπόμενον μέχρι τοῦ τοιχοβάτου (β) ὕψος (0.39 μ.) ἀπαιτεῖ δύο εἰσέτι ἀναβαθμοὺς Α6-Α7, ὕψους 0.195 μ., πλάτους 0.25 μ., ὅσον καὶ ὁ κατώτερος Α5, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὁποῖου καὶ 0.25 μ. ἐσωτερικῶς τῆς ἀκμῆς ἴχνη λαξεύσεως δεικνύουν τὴν θέσιν τοῦ ὑπεράνω ἀναβαθμοῦ Α6.

Εἰκ. 88. Ἴωνικὸν κινόνκρανον ἐξ ἀσβεστολίθου τοῦ προπύλου τῆς ἱερᾶς οἰκίας. (Τέλος 3ου π.Χ. αἰ.)

Τὸ πρόπυλον λοιπὸν ἀπετελεῖτο ἐκ πλατέος κρηπιδώματος μετὰ δύο ἐλευθέρων ἀναβαθμῶν καὶ τρίτου (Α7), τοῦ ὑποβατήρος, ἐφ' οὗ ἔβαιναν ἡ πρόστασις². Ἀφαιρουμένου τοῦ ἄθροίσματος τοῦ πλάτους τῶν τριῶν ἀναβαθμῶν τῆς κρηπίδος $(0.205 + 0.25 + 0.25) \times 2 = 1.41$ μ. ἀπὸ τοῦ πλάτους τοῦ προπύλου, ὑπολογιζομένου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀναβαθμοῦ Α4 εἰς 6.94 μ., προκύπτει πλάτος στυλοβάτου 5.53 μ. Ἐκ τούτου δέ, ἐὰν ἀφαιρέσωμεν πάλιν τὸ ἄθροισμα τῆς ἀποστάσεως τῶν ἀξόνων τῶν γωνιαίων κιόνων ἀπὸ τῶν ἀκμῶν τοῦ στυλοβάτου, ἴσον πρὸς 0.50 μ. περίπου, προκύπτει διαφορὰ ἴση πρὸς τρία μετὰξόνια $\left(\frac{5.03 \mu.}{3} = 1.68 \mu.\right)$. Ὁμοίως δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν τὸ μήκος τοῦ προπύλου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ στυλοβάτου, ἴσον πρὸς $370 - (0.205 + 0.25 + 0.25) = 3.00$ μ.,

¹ Ὑπενθυμίζομεν ὅτι οἱ διακοσμητικοὶ τεκτονικοὶ ἀγκῶνες τοῦ τοιχοβάτου τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῖχου τοῦ κτηρίου (297-274 π.Χ.) εἶναι ὀγκωδέστεροι καὶ ἡμικυκλικοί.

² Ὁμοίως καὶ ὁ τετράστυλος ναὸς τοῦ οἰκοδομήματος Ε', ἡ πρόστασις τοῦ ναῖσκου Θ καὶ τοῦ δωρικοῦ

τετραστύλου Α ἔβαινον ἐπὶ τοιαύτης βαθμιδωτῆς κρηπίδος. Αἱ βαθμίδες τοῦ Θ ἔχουν τὴν αὐτὴν περίτεχνον ἐργασίαν, δηλαδὴ τὴν στίξιν τοῦ ἀπέργου καὶ τὴν κατὰ *μίττα* χάραξιν τῆς περιτενείας.

ὅσον δηλ. απαιτεῖται διὰ τὰ δύο μεταξόνια ἐπὶ τῶν ἐκατέρωθεν πλευρῶν τοῦ προπύλου. Ὅθεν ἐπὶ τοῦ προπύλου, προστεθέντος βραδύτερον πρὸ τῆς παλαιᾶς προστάσεως, ἔβαινον ἐπὶ τῆς προσόψεως τέσσαρες κίονες, δύο δὲ ἐπὶ τῶν ἐκατέρωθεν πλευρῶν. Τοιαύτη τετράστυλος πρόστασις διεπιστώθη ἐπίσης καὶ εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ ναοῦ, ὅστις ἐπίσης ἔφερε παρομοίαν βαθμιδωτὴν κρηπίδα. Τὸ γεγονός, ὅτι ἀμφοτέρω τὰ κτίσματα φαίνονται σύγχρονα καὶ εὐρίσκονται εἰς πλήρη ἀντιστοιχίαν, ἐπιτρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι καθ' ὅμοιον τρόπον ἦτο κατεσκευασμένη καὶ ἡ κρηπίς τοῦ ναοῦ, ἀποτελουμένη ἐκ τριῶν ἀναβαθμῶν ἐπίσης, διότι τὸ πλάτος τοῦ θεμελίου τοῦ ναοῦ (1.40 μ.) ἐπιτρέπει, ὡς εἴπομεν, τὴν ἀνάπτυξιν τριῶν ἀναβαθμῶν.

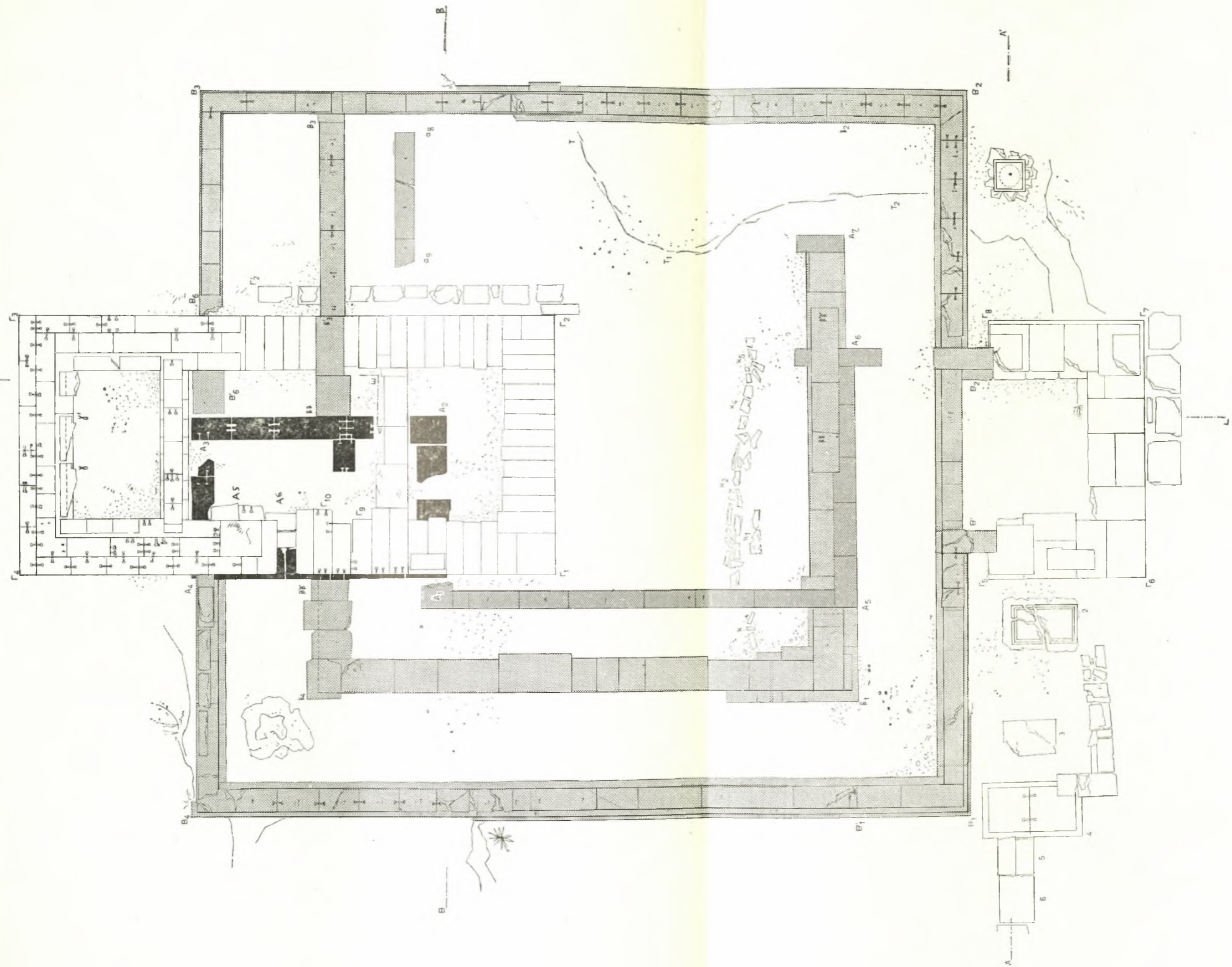
Ἐκ τοῦ ἀνευρεθέντος κατὰ τὰς παλαιότερας ἀνασκαφὰς τοῦ Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗ παρὰ τὸ πρόπυλον ἀσβεστολιθικοῦ ἰωνικοῦ κιονοκράνου (εἰκ. 88)¹ καὶ ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ συλλεγέντων μικρῶν συντριμμάτων ἰωνικῶν κιόνων ὡς καὶ τμήματος βάσεως μὲ τὴν διπλὴν σπεῖραν (εἰκ. 89 - 90), προκύπτει ὅτι ὁ ναὸς καὶ τὸ πρόπυλον ἦσαν ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ναοὶ τοῦ Ἱεροῦ ἐξαίρεσει τοῦ Α.

Ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ προπύλου διατηροῦνται κατὰ χώραν τέσσαρες ἐφθαρμένοι ὀρθογώνιοι λίθοι, ἀσύνδετοι μετὰ τῶν (εἰκ. 66, πίν. 2), ἰσοῦψεῖς πρὸς τὴν εὐθυνητηρίαν, μήκους 4.10 μ., πλάτους 0.85 - 0.95 μ. Ἄν καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ἔχει ἀποτριβῇ, ἔνεκα τῆς κακῆς ποιότητος τοῦ ἀσβεστολίθου, διακρίνονται εἰσέτι λαξεύματα ἐπὶ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου ἐξ Ἀνατολῶν λίθου, πλάτους 0.52 μ., πρὸς ἑδρασιν ἴσως ἀναβαθμοῦ τινος. Πιθανῶς λοιπὸν πρὸ τῆς προσόψεως τοῦ προπύλου ὑπῆρχε καὶ ἕτερος ἀναβαθμὸς, λόγῳ τῆς ἐκεῖ κατωφερείας τοῦ ἐδάφους.

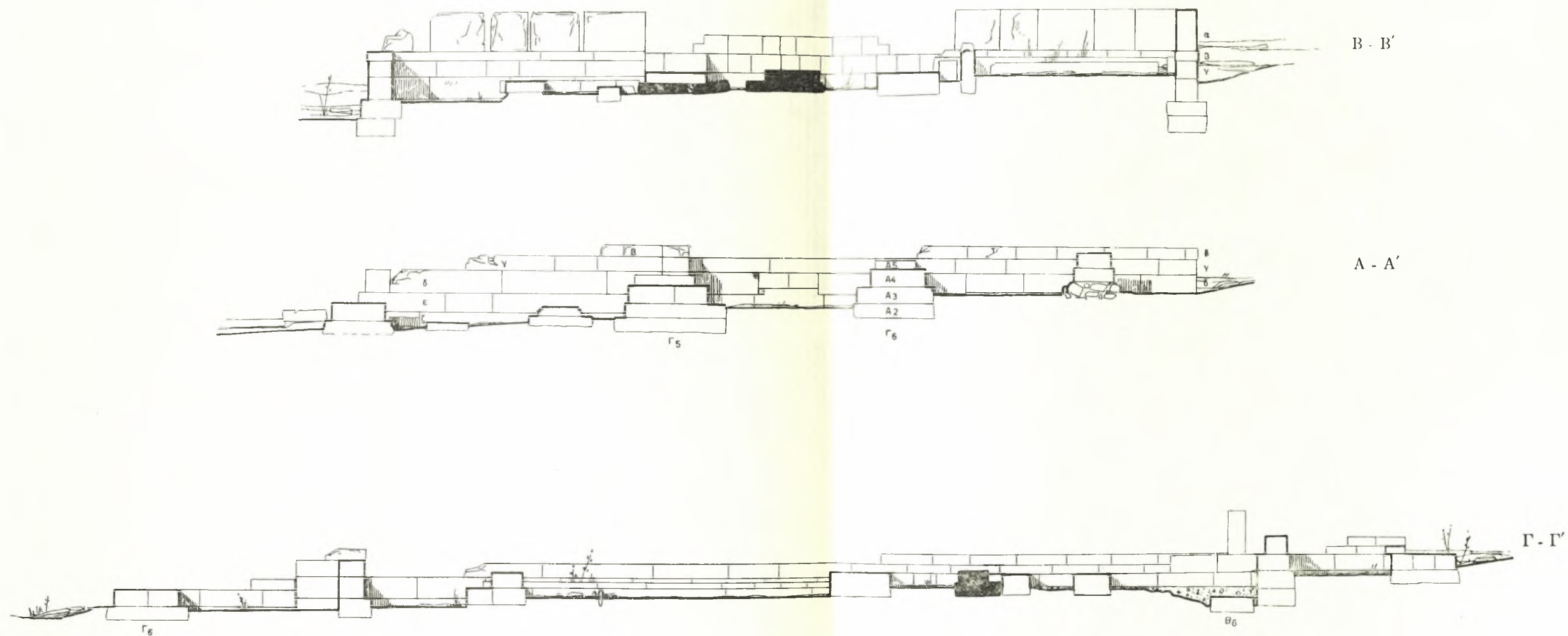
γ'. ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΟΣ

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ὁ τετράστυλος ἰωνικὸς ναὸς καὶ τὸ τετράστυλον πρόπυλον κατεσκευάσθησαν συγχρόνως, ἂν καὶ μερικαὶ ἐπουσιώδεις τεχνικαὶ λεπτομέρειαι δυνατὸν νὰ δημιουργήσουν μερικὰς ἀμφιβολίας. Οὕτω π.χ., ἐνῶ οἱ σύνδεσμοι τοῦ προπύλου εἶναι μικροὶ αἱ δὲ αὐλακες ἔχουν τετραγωνικοὺς τόρμους (μῆκ. συνδέσμων 0.17 - 0.18 μ.), οἱ σύνδεσμοι τοῦ στερεοβάτου τοῦ ναοῦ εἶναι κατὰ πολὺ μεγαλύτεροι (0.32 - 0.35 μ.), οἱ δὲ τόρμοι των κατὰ κανόνα ἀνωμάλου κυκλοτεροῦς σχήματος. Προσέτι οὐδεὶς λίθος τῆς κρηπίδος τοῦ προπύλου προέρχεται ἐκ παλαιότερας χρήσεως, ὡς οἱ λίθοι τῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ. Ἄλλ' ἀμφοτέρω οἱ λόγοι οὗτοι δὲν φαίνονται τόσον ἰσχυροί, ἵνα ἐξασθενήσουν τὴν ἄποψιν, ὅτι ἀμφοτέρω αἱ κατασκευαί, τόσον ὀργανικῶς πρὸς τὸ οἰκοδόμημα συνδεδεμέναι καὶ ὡς ἐξ ἑνὸς ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου προερχόμεναι, κατεσκευάσθησαν συγχρόνως. Προσέτι ἡ τεχνικὴ λεπτομέρεια, ἡ ἀπαντῶσα εἰς τὸν μοναδικὸν λίθον τοῦ α' ἀναβαθμοῦ τοῦ προπύλου μὲ τὴν μόλις διακρινομένην κατὰ μίττα διακόσμησιν τῆς περιτενείας, ὁμοιάζει πρὸς τὴν τεχνικὴν τοῦ τετραστύλου ναῖσκου Θ, ὁ ὁποῖος ὠκοδομήθη συγχρόνως μετὰ τοῦ τετραστύλου ναοῦ τοῦ οἰκοδομήματος Ε¹, περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰ. Τὰ ἐλάχιστα συντρίμματα κεράμων τῆς στέγης

¹ Ἡπ. Χρον. ἔ.ἀ. σ. 218, πίν. 10β (εἰς τὴν εἰκόνα ἀνεστραμμένον).

Κάτοπις διασχούσης καταστάσεως τῆς ἱερᾶς οἰκίας.

Ἐγκάρσιαι (B - B', A - A') καὶ κατὰ μῆκος (Γ - Γ') τομαὶ τῆς ἱερᾶς οἰκίας.